

(1912-1946)

Бутун ҳаёти ва ижодини кичкинтойларга бахшида этган Зафар Диёр болаларнинг китобхонлигини ошириш мақсадида уларга мурожаат қилиб, шундай деган экан:

- Илм ўрганиш энг мўътабар ишдир. Илм одамнинг қадрини оширади, илмли кишилар дунёда энг иззатли, ҳурматли бўладилар. Илм дунёда одамлар учун энг севимли, энг ширин неъматдир. Шундай экан, сиз дунёда роҳатда яшашни истасангиз, ҳамма мени севсин десангиз, бор кучингиз билан ўқишга, илм олишга ғайрат қилинг.

Болалар! Ўқинг, дарсга ихлос қўйиб ўқинг, фойдали китоблардан фойда ва лаззат олиш учун ўқинг. Кишининг энг азиз, энг ширин ва энг қимматли вақти ёшлик давридир. Шундай қимматли ёшлигингизни, азиз умрингизни фойдасиз ишларга сарф қилманг, китоб ўқинг, фақат китоб ўқинг!

Зафар Диёр 1912 йилда Наманган вилоятининг ҳозирги Чуст тумани, Самсоқтепа қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғил ди. 1916 йилда Зафарлар оиласи Тошкент шаҳрига кўчиб келади. Зафарнинг отаси далада, онаси эса босмахонада меҳнат қиладилар.

1927 йилда Зафар тўлиқсиз ўрта мактабни битиради ва Самарқанддаги Наримонов номли педагогика техникумига ўқишга киради. Техникумда ўқиб, кўпроқ илм-фан сирларидан баҳраманд бўлишга ҳаракат қиладди. Унинг дастлабки шеърӣ машқлари билим юрти деворӣ газетаси саҳифаларида кўрина бошлайди.

Йигирманчи йилларнинг охири ва ўттизинчи йилларнинг бошларида унинг ёшлар газета ва журналларида илк шеърлари чоп этила бошланди. Зафар Диёрнинг биринчи шеърӣ ёш шоирларнинг “Қурилиш куйлари” деган тўпламида босилиб чиқди. Кўп ўтмай унинг биринчи шеърлар тўплами “Қўшиқлар” номи билан 1933 йилда нашр этилди.

Ёш шоир 1933 йилда билим юртини муваффақиятли битиргач, ўқитувчи бўлиб ишлай бошлади. Бу ҳол унинг мактаб ва болалар ҳаёти билан яқиндан танишишида, ёш авлод ҳаёти ҳақида ёзадиган асарларининг ҳаётӣ, пухта бўлишида ижобӣ ўрин тутди.

1934 йилда Зафар Диёр Самарқанддан Тошкентга қайтади ва ҳозирги “Тонг юлдузи” газетасида адабий ходим, кейинроқ эса масъул котиб бўлиб ишлай бошлайди. Шу билан бирга, у ҳозирги Тошкент давлат педагогика университетининг тил ва адабиёт факултетига кириб, ўқишни давом эттиради. Ўзбек ҳамда қардош халқлар ёзувчиларининг асарларини қунт билан ўқийди, ўрганади.

Ўша йиллари газетада Зафар Диёр билан бирга ишлаган ёзувчи Ҳаким Назир ўз эсдаликларида шундай ёзади: “Мен Зафарни ўйласам уни нуқул шод-хуррам болалар қуршовида, қувноқ чехрасидан нур таралиб, сертабассум лабларидан шеър дурдоналари ёғилаётгандай кўраман. Чиндан ҳам, у болаларга жуда яқин эди. Мактаблар ва болалар уйларида, кутубхона ва боғчаларда бот-бот бўлар, ёш китобхонларга янги-янги шеърларини болаларча мулойим, содда, ширали овоз билан ўқиб берар, айрим шеърларини ёддан ифодали ўқир, болаларга ҳам шеър ўқитиб эшитарди. Шунда у ўзининг қайси шеърлари болалар кўригидан яхши ўтганини, қайси шеърни кўпроқ севиб қолганларини кўрар, болаларга ёқтириш учун қандай шеърлар ёзиш лозимлигини фаҳмлаб оларди. “Биз болаларга нуқул ўргатибгина қолмай, улардан ўрганиб ҳам туришимиз керак”, дерди.

Зафар Диёр 1935 йилда дастлабки машҳур асарларидан бири бўлган “Машинист” достонини яратди. Достондаги Ашур образи бахтиёр ёшларнинг фазилатларини умумлаштиришга бағишланган.

Мактабда ўқиш Ашурни ҳунарли қилиш билан бирга, унинг онги ва тушунчасини ҳам ўстиради. У ватанга садоқатли, ҳар доим олға интилувчи илғор ёшлардан бири бўлиб етишади. Шунинг учун дoston қаҳрамони ўз умрини Ватан йўлига тикишга тайёр туради:

Севинаман, ҳали ёшман, кўп яшайман,

Бу ўлканинг саодати – бахти учун.

Яна ўқиб, яна кулиб кўп ишлайман,

Шу кўпларнинг бири бўлиб, ўлкам учун,

Ҳа! Мамлакат, шундай ваъда берай сенга:

Бутун умрим сенинг порлоқ ҳаётингга!

Асар ёшларнинг илм-фанга, касб-ҳунарга, она-Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳи билан суғорилган.

Зафар Диёрнинг ўттизинчи йиллар ижоди ватанпарварлик, байналмилаллик ва меҳнатсеварлик туйғуларини акс эттирувчи асарларининг кўплиги билан характерлидир. Бу хил асарлар ёшлар характерини шакллантиришда, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда катта аҳамиятга эга.

Шоир ижодидаги муҳим мавзулардан бири инсон ва табиат муносабатидир. Бу жиҳатдан унинг “Бинафша”, “Навбахор”, “Қушлар ҳақида қўшиқ”, “Капалак” сингари шеърлари аҳамиятлидир.

Ранг-баранг гулларни, турли-туман қушларни севган шоир болалар руҳиятини чуқур таҳлил этиб, уларни ҳам она табиатни севишга ва парвариш қилишга руҳлантиради. Шоир болаларда қушларга муҳаббат ҳиссини уйғота оладиган қувноқ вазн, ўйноқи мисралар яратади. Шу мақсадда сўзларнинг хилма-хил такроридан, мисраларни эса маяковскийчасига тизиб, тасвирнинг оҳангдорлик жарангини, кучини янада оширади:

Ҳой қушлар,

қушлар,

қушлар,

Қанот қоқиб келинглар, саъва,

майна,

булбуллар.

Сизга термулар кўзлар...

Бизга ортиқ ёқади Қувноқ қўшиқ-куйингиз!

(“Қушлар ҳақида қўшиқ”)

Шоир болаларнинг табиат ҳодисаларига, ҳашарот-у жониворларга, айниқса, капалакка қизиқишини, муҳаббатини кичкинтойларга хос сўз ва оҳангда ифодалаб, кичкинтойнинг ҳаётга диққатеътиборини оширади, капалак образи орқали китобхонда инсоний туйғуларни шакллантиришга ҳаракат қилади:

Уч, уча бер, уча бер,

Гўзал боғчам – гулшанда.

Сира озор бермайман,

Севгим, фикрим ҳам санда.

Капалакжон, капалак,

Дўст бўлайлик иккимиз,

Тўхта, сўзлайин андек!

(“Капалак”)

Зафар Диёрнинг “Бинафша” шеърини ёддан билмаган ўқувчи бўлмаса керак. Шеър ўзининг равон ўқилиши, қофияларнинг жарангдорлиги билан ўқувчини ўзига тортади:

Бинафшахон, бинафша,

Кулишларинг чиройли.

Боғимизда очилиб,

Туришларинг чиройли.

Шоирнинг “Мамлакат”, “Казбек”, “Тилсиз ўртоқ”, “Мадриддан келган меҳмон” каби шеър ва дostonлари шоир ижодининг ҳар тарафлама юксалишидан далолат берувчи лиро-эпик асарлардир.

Зафар Диёр болаларнинг хатти-ҳаракатларини, орзу-интилишларини яхши билади. Шу жиҳатдан қарайдиган бўлсак, унинг “Кел, учайлик шимолга” шеъри ғоят ўзига хосдир. Бунда шоир “Қуёш тушмайдиган” қутбни бориб кўришни орзу қилган боланинг лирик образини гавдалантиради. Ёш боланинг мурғак хаёли шимолий қутбни бориб кўришни, ундаги ҳодисалар билан танишишни хоҳлайди. Шоир лирик қаҳрамоннинг улут мақсадларга эришиш учун фан ва техника асосларини амалда эгаллаши кераклигини чуқур англайди. Буни шоир моделча яшаш жараёнида кичик ёшдаги болаларнинг руҳиятига мос, содда ҳолда тушунтиради ва уларда катта ишларга – қаҳрамонликка ҳавас уйғотади:

Ёш бўлсам ҳам майлига

Қанот боғлаб учайин.

Муз саҳроси Қутбнинг

Сирин мен ҳам очайин.

Ҳой, суюкли моделчам,

Тайёرمىсан сафарга?

Фикрим сенда ҳамиша,

Кел, учайлик Шимолга!

Шу нарса эътиборлики, шеърда Зафар Диёр болаларнинг техникага интилиши ва қизиқишларини қизғин қўллаб-қувватлайди, улардаги олий ҳис-туйғуларни ўстиришга, ватанпарварлик ҳисларини таркиб топтиришга ёрдам беради. Шоир бундай юксак

туйғуларни бадий содда, таъсирчан ва мазмундор мисралар билан ифодалайди:

Бутун дунё англасин:

Бир моделист кепти, – деб,

Янги авлод байроғин

Қутб узра тикди, – деб.

Шеър болаларнинг келажакда орзу-умидларига эришишларига бўлган катта ишонч билан тугайди. Бу асар болаларни илм ва ҳунарга муҳаббат, тинмай олға интилишга чақириқ руҳида тарбиялаши жиҳатидан катта аҳамиятга эга.

Замондошларимизнинг янги қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, мўл-кўл ҳосил олиш ва қишлоқларни ободонлаштириш ишида олиб бораётган курашлари “Юксак тоғ, кенг ўтлоқ ва мард ўртоқ ҳақида қисса” достонида очиб берилган.

Зафар Диёр достонда саҳро-чўллардаги шамолнинг ваҳимаси ва унинг аянчли тасвирини чизиб, ёш китобхон диққатини меҳнатга жалб қилади. Достон эртақ шаклида, болаларбоп усулда ёзилган. Шоир саҳроларнинг “Қашқир каби увилловчи”, “Бойқуш каби ҳувловчи” даҳшатли шамоллари одам – табиат душмани эканини образли мисраларда ёритади. Шундан кейин шоир ҳаётни гўзал, саҳро-чўлларни обод қилишда сувнинг қадрини жуда яхши билган кенг ўтлоқни жонлантириб сўзлатади ва у ерларда “гул ҳаёт” қуриш ғоясини олға суради. Кенг ўтлоқ юксак тоғга мурожаат қилади:

Не бўлармиш бизнинг ҳам

Кўксимиздан кетса ғам.

Бу ғам сувсиз кетмайди,

Сувсиз яра битмайди...

Мен сувингдан куч олсам,

Тентак елдан ўч олсам.

Узоқ йиллар хўрланган,

Қақраб тошга айланган

Кўксим бўларди обод,

Бошланарди гул ҳаёт...

Талабимга еткур, тоғ,

Бер сувингдан, жон ўртоқ!

Юксак тоғ ҳам чорасизликдан ўз дардини – сувни кенг ўтлоққа элтиб беролмаслигини ўкинч ва алам билан сўзлайди.

Шоир энди болалар фикрини бошқа нарсага – дунёда онгга, қудратга эга бўлган инсон ва унинг таърифига буради. Зафар Диёр инсоннинг куч-қудратини содда, мазмунли, ширали, болалар қалбига тез етадиган ибораларда ифодалаган:

Бу мардлик ва маҳорат,

Бу куч-қувват, жасорат

Инсонларга йўлдошдир,

Уларга хос қўлдошдир.

Бутун борлиқ – табиат

(Бу сўзларим ҳақиқат.)

Бўйсунажак инсонга

Гул тутажак ул жонга.

Шоир инсоннинг ақл-заковати, куч-қудрати ҳақида фикрлар экан муболағага зўр беради, инсонни, ҳатто табиатни ҳам ўзига бўйсундирувчи куч сифатида таъриф этади. Албатта, бу фикрлар турғунлик даврининг оқибатидир. Негаки, “Сирдарёнинг жиловланиши” бугунги кунда халқимизга қимматга тушмоқда. Бир сўз билан айтганда, табиат инсонларнинг бошбошдоқлик хатти-ҳаракатлари учун шафқатсиз ўч олмоқда. Бундан бу асар мутлақо кераксиз ёки зарарли асар экан, деган хулосага келмаслик зарур. Асар китобхонларни меҳнатсеварликка, яратувчиликка, табиат билан инсон муносабатида муҳаббат туйғулари бўлиши лозимлигига ундайди. Бу фикрини ифода этишда шоир янги усул – тоғ ва ўтлоқларни жонлантириш орқали эришади:

– Ҳой, мард ўртоқ, мард ўртоқ,

Қара, қанча кенг ўтлоқ

Сувсизликдан дили доғ,

Унинг оҳин ўчириб,

Чаманзорга айлантир,

Мангуликка шодлантир.

Достонда шу тариқа халқимизнинг чўл-биёбонларни боғроғларга айланттириш орзуси ўзининг бадиий ифодасини топган.

Зафар Диёр достоннинг ғоявий-бадиий мукамаллиги учун қаттиқ ижодий меҳнат қилган. Асарнинг тузилиши халқ эртақларига яқинлиги билан аҳамиятлидир. Шоир асарнинг сеҳрли, романтик, яъни ғоят таъсирчан, ўқимишли бўлишини таъминлаш учун содда, ажойиб бадиий-тасвирий воситалардан усталлик билан фойдаланган. Кенг ўтлоқ, чўлларнинг сувга ташналиги ва унинг орзуси ҳақидаги “Битта тўйиб сув ичсак”, “Сув бер, менга сув бергин”, “Кўксимдан сўнг гул тергин”; саҳро ва унинг шамоли тўғрисидаги “Энг ғазабли, энг ўчли, харсангтошдай қотаман, мисдек қизиб ётаман”; давр кишиларининг куч-қудратига оид “Чинордек зўр қомати, Гўрўғлидек савлати”

каби тасвирий воситаларга бой мисралар фикримизнинг исботидир.

Бу асар ёш китобхонларни меҳнат ва табиатга муҳаббат руҳида тарбиялаши билан муҳимдир.

Зафар Диёрнинг кўпгина асарлари меҳнат мавзусига бағишланган. Ана шундай асарларидан бири “Кичкина боғбон ҳақида дoston” дир. Дostonда болалар ва ёшлар дов-дарахтларни экиш, парвариш қилишга чақирилиб, меҳнат завқи ва аҳамияти куйланади. Бу ғоя Шотурсун образи орқали ифодаланади. Кичик қаҳрамон отаси билан бирлашиб мевали дарахтларни парвариш қилишга, “Қўлда кичик кетмон” билан боғларни яшнатишга меҳр қўйиб, меҳнатда ўзини кўрсатади.

Зўр ғайрат ва катта иштиёқ билан ишга киришган Шотурсуннинг ўзи парвариш қилиб юрган бир туп олмаси барвақт пишиб, мўл-кўл ҳосил беради. Бола бир йили ялқовликка берилиб, олмага қарамай қўяди. Шоирнинг маҳорати шундаки, олмани жонлантириб, унинг сўзлари орқали болаларга ибрат бўладиган фикрни айтади:

- Бу йил эса, Шотурсун,

Ғайратинг йўқ унчалик,

Берилмассан деб эдим

Ялқовликка бунчалик.

Аҳволимни сўрмадинг,

Оқламадинг танамни,

Қурт-қумурсқа талайди,

Эртадан кеч мевамни.

Олманинг бундай аянчли аҳволи Шотурсунга қаттиқ таъсир қилади ва у ўз хатокамчиликларини тўла англайди. Шоир ўқувчида Шотурсунга нисбатан меҳр уйғотади,

ундан ўрнак олишга чақиради.

Зафар Диёрнинг учинчи тўплами 1939 йилда “Шеърлар” номи билан босилиб чиқди. Унинг бу тўплами мавзу жиҳатидан болаларбоплиги, қизиқарли мазмун ва образли ифодалари билан ажралиб туради. Бу эса Зафар Диёрнинг ижод сирларини тобора мукамал эгаллаб бораётганини, болалар ва ёшлар ҳаётини яхши ўрганиб, улар учун пухта, баркамол асарлар яратиш йўлида тинмай ижодий меҳнат қилаётганини кўрсатди.

Тўпламдаги “Амударё бўйида” шеърда шоир ўлка чегарачиларининг лирик образини маҳорат билан чизган. Шеърда болаларни чегара соқчиларининг ҳаёти, уларнинг масъулиятли ва фахрли бурчи билан таништиради.

“Қутб қўшиғи” шеърда эса шоир олам яралгандан буён ҳеч ким бориб кўрмаган қутбни эгаллаган бугунги кишиларнинг жасорат-у куч-қудратини юсак муҳаббат билан куйлайди.

Зафар Диёр кўп шеърларида ватанпарварлик, Ватанга муҳаббат ғояларини илгари суради. Болаларни Ватаннинг муносиб фарзандлари бўлиб камол топишга ундайди. Бунинг учун уларга билим манбайи бўлган китобни севиб, фан асосларини чуқур эгаллашлари зарурлигини уқтиради. Бу ғояни “Китоб, менинг дўстимсан” шеърда шундай тасвирлайди:

Варақласам бир бошдан

Қувнаб баҳрим очилур,

Олтин ҳарф-сўзлардан

Тотли маъно сочилур.

Шунинг учун дейманки:

Китоб, менинг дўстимсан!

Зафар Диёр китобнинг моҳиятини болалар онгига осон сингдиришда жонлантириш воситаларидан усталик билан фойдалана олган. Шоир китобни бола тилидан шундай таърифлайди:

Ҳар саҳифанг мен учун

Бир ҳикоят сўзлайди,

- Ўқиб, одам бўлгин, - деб

Яхши ният кўзлайди.

Шоир китобни боланинг энг яқин, меҳрибон дўсти, ғамхўр ўртоғи деб кўрсатгач, уни жон-дилдан севган боланинг жонли қиёфасини чизади:

Сени жондан севаман,

Мени тилга ўргатдинг,

Ҳадя қилиб илм-фан,

Ёруғ йўллар кўрсатдинг.

Шоир китобнинг моҳиятини болаларга чуқурроқ англатишда, уни таъсирчан қилиб гавдалантиришда: “Бахтим кулар китобдан”, “Қувнаб баҳрим очилур”, “Ёш ўйноқи кўзларим шуур олар китобдан” каби истиораларни ишлатиб, шеърнинг бадий таъсирчанлигини янада оширган.

Зафар Диёр иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳозирги “Ўзбекистон овози” газетасида адабий ходим бўлиб ишлади. Айни чоғда, у тинмай самарали ижод этди. Шоирнинг “Ғунчалар”, “Серқуёш ўлка”, “Она қўшиғи”, “Бизнинг оила”, “Қаҳрамон”, “Танкист”, “Улуғ байрам”, “Қурол беринг менга ҳам”, “Қаҳрамоннинг келиши”, “Биз яшамоқ истаймиз”, “Қўриқчиликда” сингари жанговар шеърлари шу йилларда яратилган.

Зафар Диёр бахтли болаларнинг гўзал боғлардан, чаманзорлардан, ранг-баранг

гуллардан, баҳордан олган қувончини “Баҳор келди”, “Орзу”, “Қалдирғоч”, “Қушлар ҳақида қўшиқ”, “Бинафша” каби шеърларида содда, равон тилда, оҳангдор, енгил қофияли, ўйноқи мисраларда шоирона талқин этади ва улар қалбида ҳаётга меҳр уйғотади.

Зафар Диёр бугунги ўзбек болалар драматургияси тараққиётига ҳам баракали ҳисса қўшди. У болалар ҳаёти ҳақида “Бахтли ёшлик”, “Ёш ватанпарварлар”, “Омонат”, “Уч оғайни” каби қатор драмалар ҳам ёзган.

Ўзбек болалар насрини ривожлантиришда Зафар Диёр ҳам ўз ҳиссасини қўшган. Унинг “Жўнатиш”, “Чўпон қизи”, “Ножўяликлар” каби ҳикоялари шулар жумласидандир.

Зафар Диёр болалар адабиётининг ҳамма жанрларида қалам тебратди. У болаларнинг турмуши, талаб-эҳтиёжлари ҳамда орзутилакларини, турмушини, уларнинг руҳиятини пухта билганлиги учун болаларнинг ёшига, онг тушунчасига мослаб, ғоявий-бадий жиҳатдан пухта асарлар яратди.

Шоир ўзининг қўшиқ ва шеърларида ҳамда бошқа асарларида ёш китобхонларни улф юртимизнинг беҳисоб бойликлари билан фахрланишга, келгусида яхши ҳаёт бунёд этишлари учун астойдил курашувчи, онгли, маданиятли, ватанпарвар кишилар бўлиб етишиш учун аъло баҳолар билан ўқишга чақиради. У ёш авлодни меҳнатга муҳаббат билан қарашга, ростгўй ва интизомли бўлишга ундади, уларда ватанпарварлик, дўстлик туйғуларини ўстиришга катта эътибор берди. Унинг асарлари давр болалари ва ёшлари учун завқ бағишлади, уларни ўқиш-ўрганиш ва камол топиш учун курашга руҳлантирди.

Ўзбек болалар адабиётининг ривожланишига шеър ва қўшиқ, дoston ва эртаклари билан жуда катта ҳисса қўшган Зафар Диёрнинг асарларини болалар ҳамон севиб ўқийдилар ва юксак кадрлайдилар.

Мамасоли ЖУМАБОЕВ

*“Болалар адабиёти” (Ўқитувчи” нашриёт-матбаа ижодий уйи, Тошкент, 2013)
дарслигидан*